

УДК 82.162.1/7.08

Наталія Совтис

Рівненський державний гуманітарний університет

ПРАВОПИСНІ МІРКУВАННЯ ЛЕВА ВЕНГЛІНСЬКОГО В РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

У статті проаналізовано систему української фонетичної орфографії на базі польської латиниці поета українсько-польського пограниччя Л. Венгліньського. Подано критичні зауваження І. Франка щодо адаптації латинського алфавіту до потреб української мови, а також аргументи на користь давньої традиції використання кириличного алфавіту.

Ключові слова: латинський алфавіт, кирилиця, мовна традиція.

Natalia Sowtys. Przypuszczenia Lwa Węglińskiego wobec systemu ortograficznego w recepcji Iwana Franki. W artykule przeanalizowano system ortografii ukraińskiej na podstawie alfabetu łacińskiego poety pogranicza ukraińsko-polskiego L. Węglińskiego. Podano uwagi krytyczne I. Franki dotyczące adaptacji alfabetu łacińskiego do potrzeb języka ukraińskiego oraz argumenty na korzyść długotrwałej tradycji wykorzystania alfabetu cyrylicznego.

Słowa kluczowe: alfabet łaciński, cyrylica, tradycja językowa.

Nataliia Sovtys. Orthographical thoughts of Lew Venglinskyi in the methodology of Ivan Franko. The article deals with the Ukrainian system of phonetic spelling based on Polish Latin of Ukrainian-Polish borderland poet L. Venhlynski. I. Franko's critical remarks due to adapting of the Latin alphabet to the needs of Ukrainian language and arguments in favor of the long tradition of the use of the Cyrillic alphabet are given.

Key words: Latin alphabet, Cyrillic, linguistic tradition.

Постановка проблеми. На другу половину XIX сторіччя припадає надзвичайно бурхливий та плідний період в історії української мови. Ці роки виявилися неповторними ще й тому, що їх наповнювала творчість корифея української літератури — І. Франка. Відомий письменник, філософ, історик, літературознавець, перекладач до кола своїх інтересів відніс також і мовознавчі проблеми. Відомо близько 150 праць на лінгвістичні теми. Розглядаючи мову як живий організм, що перебуває у постійному розвитку, І. Франко ставив за ціль розширити її можливості і досягти того, щоб українська мова повністю забезпечувала всі сфери духовного життя народу. Одним з основних завдань І. Франка була боротьба проти ворожих розвиткові літературної мови тенденцій, до яких, на його думку, належали спроби латинізувати український алфавіт. **Наша мета** — проаналізувати критичні аргументи І. Франка щодо адаптації латинського алфавіту до потреб української мови на прикладі творів Л. Венгліньського, а також розглянути твердження про роль кириличного алфавіту у збереженні української давньої правописної традиції та цілісності української народності.

Перший спалах т. зв. «азбучної війни» був викликаний появою у 1834 році статті відомого українського вченого Й. Лозинського «О wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego», який запропонував замінити невідповідну фонетичній системі української мови «мертву» кирилицю польським алфавітом.

На його думку, вживання латиниці сприяло б розповсюдженню української мови й літератури серед слов'янських народів, натомість кирилиця, як алфавіт мертвої мови, тільки гальмує розвиток української літератури. Й. Лозинський наголошував, що прийняття польського алфавіту не означатиме полонізацію, а лише сприятиме розвитку української мови [9, с. 22–24]. Одним з перших опонентів Й. Лозинського був відомий історик Д. Зубрицький, стаття якого залишилася в рукописі й була опублікована лише в 1929 р. Автор негативно сприйняв заміну віками використаного кириличного алфавіту, а також спростував усі недоліки, наведені Й. Лозинським щодо кирилиці. Згодом вийшла стаття Й. Левицького «Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego» [10]. Автор наводить подібні аргументи до висновків Д. Зубрицького, а також звертає увагу на довголітні традиції кириличного письма в давній українській літературі, а також існування граматик.

Другий спалах «азбучної війни» зумовлений спробою губернатора Галичини в 1859 році запровадити в українських школах латиницю, розроблену чеським філологом Й. Їречком законодавчим шляхом. Праця Й. Їречка мала чотири частини. У першій частині автор слушно намагається встановити, чому статус мови такого великого слов'янського племені й досі не встановлений. Одні українську мову називають наріччям польської, інші — діалектом російської. Критикують народну мову як непридатну для літератури, а за властиву літературну мову вважають церковнослов'янську, яка гальмувала розвиток української мови. Й. Їречек слушно зауважив, що українська мова не має поки що «нормальної» граматики і її не буде, доки «не закинеться дотеперішній принцип руської орфографії», адже дотеперішні граматики подають не чисту українську мову, а з церковнослов'янськими та російськими примішками. Цю проблему можна вирішити «або кирильську азбуку спеціально приновити до руської мови, або прийняти латинський алфавіт із відповідними змінами» [цит. за 7, с. 289]. На користь латиниці Й. Їречек наводить вагомі докази, наприклад, зазначає, що в Галичині незначна кількість людей володіє грамотою, тобто їх потрібно вчити писати й читати. Оскільки ж в умовах австрійської держави люди повинні знати польську та німецьку мови, то їм легше буде вчити ці мови, коли вони знатимуть латиницю. Стаття Й. Їречка, що мала офіційний, урядовий характер асоціювалася з офіційною політикою Відня щодо подолання будь-яких сепаратистських намагань галичан, москвофільських настроїв у Галичині, зростанню яких у значній мірі сприяла, за словами І. Франка, «грізна мара Кримської війни, сполучена з мобілізацією австрійської армії проти Росії» [цит. за 7, с. 289]. Ця «грізна мара» разом із тягарем, який накладала мобілізація, як відзначав І. Франко, «збільшила симпатії русинів, особливо руської інтелігенції, до Росії та оживила серед неї надію, що Росія при найближчій нагоді забере Галичину, бодай східну її половину, і прилучить до своїх провінцій» [цит. за 7, с. 291]. М. Лесюк слушно зауважує, що ті, що так думали, хотіли визволитися з-під національної зверхності й національного гніту Польщі, але вони не відали, що, вирвавшись із вогню, потраплять у полум'я. У таке полум'я потрапила Галичина вже в ХХ ст., після так званого «возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній УРСР» [цит. за 7, с. 291]. Ті, хто прагнув цього в ХІХ ст., не могли знати,

що східна «опіка» Галичиною виявиться набагато страшнішою, ніж західна, польська, особливо в стосунку до мови, бо польська мова, будучи менш подібною до української, не змогла б її асимілювати настільки, наскільки її асимілювала російська. Можемо додати, що особливо фатальні наслідки цієї «опіки» спостерігаємо в XXI ст., коли ідея захисту російської мови й пропагування «руського миру» стали новою військовою загрозою не лише для України, але й для усєї Європи.

Отже, у XIX ст. з огляду на соціально-політичну ситуацію питання використання певного алфавіту набуває політичного змісту, навколо якого протягом тривалого часу ведуться запеклі дискусії. В історії розвитку української літературної мови в Галичині намітилося дві протилежні тенденції. Прихильники однієї передбачали майбутній розвиток без відриву від основи й спадщини церковнослов'янської мови, що використовувалася в літургії церкви православного обряду, інші доводили, що українська літературна мова повинна спиратися на розмовну мову українського народу. Мовне питання нерозривно було пов'язане з алфавітом. На той час існувало три основні можливості: продовжувати використовувати кирилицю, відому як слов'янський алфавіт, прийняття гражданки, поширеної в Росії та Сербії, прийняття латинського алфавіту в його польському різновиді. Концепція латинізації письма здобула в Галичині багато прихильників, оскільки мала певну традицію серед освічених українських верств полонізованого пограниччя. Значну роль у поширенні латинського алфавіту в XIX ст. відіграло духовенство. З огляду на відсутність українськомовних шкіл, представники тогочасної еліти, а також духовенство, переважно греко-католицької церкви, намагаючись поширити народну мову й використання її під час богослужінь, не знаючи кирилиці, а добре володіючи українською розмовною мовою, писали тексти своїх проповідей та наук катехизму польським алфавітом і надсилали для затвердження вищому духовенству. У 1939 році єпископ з Перемишля Г. Лакота, описуючи ситуацію кінця XVIII — початку XIX ст., підсумував: «Українська мова цих катехизм є на ці часи несподівано добра, багато гарніша від мови хоча б наших перших граматик у першій половині XIX ст., а це тому, що ці душ пастирі самі вчилися мови безпосередньо від народу, без впливу великоруської книжної мови, що з нею змагалися у нас в XIX ст.» [6, с. 16].

Вболіваючи за розвиток української літературної мови та пропагуючи її розмовний варіант, який сформувався на пограниччі, галицькі мовознавці шукали підтримки у своїх колег з Польщі, на їх думку, польські лінгвісти повинні були б підтримати впровадження латинського алфавіту для української мови з наукового та політичного погляду. Одним з аргументів було твердження, що мова галицьких українців є дуже подібною до польської мови, тому польський алфавіт найбільш досконало передасть звуки української мови.

Хвилю масового протесту проти запровадження латинської графіки, зокрема в пресі, з боку української інтелігенції підтримали: Ф. Міклошич, І. Борискевич, отець Михаїл (Куземський), Р. Мох. Найгрунтовнішим дослідженням проблеми використання латиниці та кирилиці в українському мовознавстві є стаття І. Франка «Азбучна війна в Галичині» [8]. Письменник не тільки описує дискусію навколо питання використання певної алфавітної системи, але й аналізує мов-

не питання на Галичині з огляду на соціально-історичні передумови. Згадуючи про письменників, які популяризували в українськомовних творах латинський алфавіт, І. Франко звертає увагу на творчість Л. Венглінського: «В р. 1858 появилася досить поважна щодо свого об'єму проба одного поляка Льва Венглінського збагатити руське письменство трьома збірками віршів, що мали загальний титул: «Nowyi poezyi maloruskii t. j. pisny, dumy, dumki, chory, tanci, ballady etc. w czystom jazyci Czerwono-Rusyniw, wedla zytia zwyczaiw ich i obyczaiw narodnych, utworyw Lew Eug. Węglinski. Tom I, II, III. Lwiwhorod i Peremyszl. Nakładem Autora 1858» [8, с. 630].

У творах, виданих у 1858 р., Л. Венглінський розробив власну систему української фонетичної орфографії на базі польської латиниці. Поет пропонує сталі відповідники кириличних букв $o=o$, $a=a$, $e=e$, $p=n$, $b=b$, $v=w$, у тому числі в закінченнях чоловічого роду дієслів у минулому часі, згідно з вимовою, тощо. Голосні передаються: *i* як *i*, *u* як *u*, *я* як *ja*, *є* як *je*, *ю* як *ju*, *ї* як *ji*. Шиплячі мають вигляд, характерний для польської системи орфографії: *ш* як *sz*, *ч* як *cz*, *ж* як *ż*. *Л* передано як *ł*, *м'який л* як *l*, *х* як *ch*, *г* як *h*. М'якість приголосних передано, як і в польській системі письма, в абсолютному кінці слова та перед приголосним за допомогою діакритичних знаків, як у випадку з *ń*, а також зі свистячими: *ć*, *ś*, *ź*: *szczoś*; перед голосним на позначення м'якості приголосного вживається також *i*, для позначення м'якості *t* та *d* перед приголосним та в кінці слова вжито діакритичний знак: *mat'*, *bud'*.

Митець висловив думку, що латиниця є більш пристосованою до особливостей слов'янських мов, ніж кирилиця та її модифікація, гражданка, запроваджена Петром I, і докладно це обґрунтував, зокрема, пише: «Прогрес, що охоплює всі верстви народу й усі галузі людського знання та праці, має виразну тенденцію знести всілякі перешкоди для порозуміння між собою всіх складових людства, щоб чия б то не була праця (особливо розумова), усім була доступною і всім належала. Цим завданням відповідає також грамота музикантів, телеграфістів, пензель художника й цифрові знаки, запозичені від арабів. Кожен музичний інструмент в особливий спосіб ту саму ноту програє, чарівна грамота Гвідона й Ареццо, разом з італійською термінологією і скороченнями, відомі на всій земній кулі — й співакам, і митцям, і виконавцям на будь-якому інструменті...» [3, с. 778].

«Що з рунами англосаксів і німців за допомогою християнства та з греко-рунічним алфавітом, тобто готичним, через дванадцять віків після його виникнення в Польщі та Чехії сталося внаслідок винаходу Гуттенберга і Шеффера, що з глаголицею у слов'янському світі відбулося, і що нині робиться в Німеччині, те саме чекає й на старі (але новіші за глаголицю) слов'янські азбуки. Вони підуть зі світу в поважну тишу церкви... й поступляться місцем кращому алфавітові, тобто тому, який нині вважається найбільш практичним» [3, с. 779]. Автор категорично заявляє: «Не прийняти латинський алфавіт — це стояти осторонь від нуртів культури» [3, с. 779]. На нашу думку, важливість та актуальність творів Л. Венглінського для усвідомлення конкретного етапу розвитку української мови полягає у тому, що вірші надруковано зі значним збереженням регіональних лінгвальних особливостей. Латинська ж графіка творів низку специфічних діалектних ознак відо-

бразила навіть виразніше, ніж кирилична. Наприклад, передача більшого ступеня м'якості у вимові приголосних *ś, ź, ć* (характерно для місцевого мовлення [2, 2, с. 207]), яку автор підкреслює за допомогою діакритичного знаку — риси над літерою (як у польській мові) : «O wy ludyż — łychi ludy! Ne ma *szczaśtia* z wamy, Wy-to serce my rozderły Hej jastrib szponamy» [12, с. 51]. «Dwa hołuby sia lubyły, W odnom żyły hnizdi, W zhodi tak z soboju były Hej nebes dwi *żwizdy*» [12, с. 45]. «Alpiw werchy hej *ćwit* maja Płoniat żarom, hej wohoń» [11, с. 81].

Нагадаємо, що польським алфавітом були написані збірки пісень, які зібрали й видали Б. Залеський, Ж. Паулі. Польські фольклористи використовували латинський алфавіт, оскільки не знали кирилиці, а українські дослідники часто завдяки можливості розміщувати свої праці в польських журналах. Безумовно, всі вони переслідували мету зробити свої твори найбільш доступними для широкого кола читачів різних національностей. Окрім Л. Венглінського латинську графіку спостерігаємо в творах Б. Залеського, Т. Падури, П. Костецького, Ю. Федьковича та ін.

У своїй праці І. Франко цитує Б. Дідицького, який виступив з негативним аналізом поезій Л. Венглінського та зі статтею «О неудобности латинской азбуки...». Зрозуміло, що стимулом чи причиною написання цих обидвох статей були, власне, українські поезії Л. Венглінського, надруковані польськими буквами [4, с. 294].

І. Франко підтвердив історію поширення використання латиниці: «Зазначене тут явище вживання латинських букв для передання церковнослов'янської мови мусило тим більше й тим частіше стрічатися при переписуванні пам'яток руської народної мови людьми, належними до польської або інших західнослов'янських народностей, які іноді не знали навіть про існування слов'янської азбуки. Такі приклади стрічаються нам досить давно... У р. 1619 львівський латинський священик Якуб Гаватович, друкуючи свою польську трагедію про смерть Івана Хрестителя, вставив до неї дві інтермедії, зложені українсько-руською мовою, розуміється, латинськими буквами. В р. 1625 краківський міщанин Дзвоновський видав у своїй польській книжечці «*Sejm walny domowy*» руську пісню про козака й Кулину латинськими буквами. В році 1650 руський шляхтич Йоаким Єрлич, пишучи польською мовою свій «*Latorisies*», вставив у його текст три руські вірші про події першого року Хмельниччини. Багато руських пісень переписувано в співаниках XVII та XVIII вв. латинськими буквами; деякі друковано також чи то в польських кантичках, чи на окремих картках для продажу вірним русинам, особливо на ярмарках та відпустах. Також із XIX в. маємо досить довгий ряд публікацій, зложених руською мовою, а писаних і друкованих латинськими буквами переважно в польській транскрипції. Реєстр тих писань обіймає 76 чисел, та він іще не може вважатися повним» [8, с. 620–621].

Однак І. Франко рішуче виступив на користь давньої традиції використання кириличного алфавіту та проти впровадження латиниці, навівши аргументи, з якими важко не погодитися. Науковець зазначає, що, безумовно, українська мова має більше спільних рис із польською мовою, ніж з російською. Цитуючи Івана Могильницького, який у своїй розвідці про «руський язик» твердить, що польський язик первісно розвивався на руській і що тому завдячує значну часть своєї досконалості, І. Франко нагадує про давню писемну традицію нашої мови та про наявність

значної кількості правничих документів, пам'яток, з яких довідуємося про історію слов'янських народів. Отже, справедливо використовувати літери, які пройшли випробування часом і відповідні «до людової мови приміненних букв» [8, с. 621].

Також мовознавець наводить приклад невідповідності польської графіки для позначення м'якості, а також звуків: *sz, szcz, cz, ch*, де використовується, дві, три, навіть чотири букви, «де русин уживає тільки одної» та інші невідповідності. Як показовий матеріал використана критика Б. Дідицького правопису творів Л. Венглінського за відсутність чітких правил, адже в одній і тій самій книжці поет пише: *bad'ko, ba'ko* і *batko*; *szczastie, szczes'tie* і *szczistie*; *pohlidaje, hliadaje* і *hledaje*; *kedaje* і *kidaje*; *tajna* і *tajnia*; *wyzsze* і *wysszet*; *myr* і *mir*; *czeres* і *czerez*. Зазначено однакове написання слів, подібних за звучанням, але різних за значенням: слово *myr* означає спокій і світ, а *mir* має значення світ, спокій і міряй, *wije* — віє (про вітер) і вінок, *wid* — прийм. від і вод (Р.в. мн. ж.р.), *sztuk* — стук і штук тощо [4, с. 36–37].

На думку І. Франка, саме взірцеві письменники повинні випереджати грамастиків, бо їх твори дають приклади та правила використання мовних засобів. Їм відводиться велика роль, але й на них лежить велика відповідальність.

Апелує І. Франко на закид проти кирилиці, що вона стає перешкодою входженню слов'янської літератури до загальної маси європейських літератур. На думку митця, література кожного народу — це образ його життя, його способу думання, його душі; тому вона повинна вирости з власного народу і зацвісти на його ниві, аби не була подібна до того райського птаха, про якого оповідають, що не має ніг і тому раз у раз висить у повітрі. «Література — неминуха потреба цілого народу. Вона змагає і має на меті головно між усіма, навіть поодинокими членами цілого народу ширити просвіту. Коли, отже, до слов'янської літератури будемо вводити чужі звороти та вислови (до чого автор розвідки, здається, й змагає), то будемо в одушевлене тіло впихати іншу, чужу душу, яка не прийметься до народу; через те література зробиться власністю лиш деяких т[ак] зв[аних] європейських літератів, а тим самим минеться зі своєю головною метою. А коли під втіленням слов'янської літератури до загальної маси європейських літератур розуміти те, аби західний європеець міг від першого погляду читати слов'янські писання, то рад би я знати, котрого народу література з-поміж так многих європейських може вважатися європейською літературою? Адже ж скільки народів, стільки відрубних літератур і окремих способів писання, а один і той сам знак латинського альфабету у різних народів має різне значення» [1].

Найстрашнішою проблемою, на думку І. Франка, є глибока прірва, яка при зміні письма могла б пролягти між сучасним письменством та письменством минулих віків, що призвело б до розриву духовного життя народу.

Від себе додамо, що латинізація українського алфавіту сприяла б дистанціонуванню Західної України від Східної, а отже наслідки для української державності були б катастрофічними.

У статті «Літературна мова і діалекти» І. Франко заявив, що український народ повинен мати одну літературну мову, в основі якої лежать говори Середньої Наддніпряни, мова І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка,

Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, бо «у мові тих письменників лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців» [5].

Отже, для І. Франка це була не просто війна за літери, азбуку чи загально-народну мову — це була війна за існування територіально, мовно, політично нероздільної української держави. З огляду на проблеми розвитку української мови лінгвокультурні погляди Франка, його громадянська позиція, національна свідомість були й надалі залишаються актуальними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азбучна війна в Галичині 1859 р. Режим доступу : (дата звернення 15.07.2016). — Назва з екрана.
2. Атлас української мови: У 3-х т. : Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і сусідні землі / Д. Г. Бандрівський, Л. М. Григорчук, Ф. Т. Жилко, Я. В. Закревська, А. М. Залеський, Т. В. Назарова, М. М. Онишкевич, П. І. Приступа / Відп. ред. Я. В. Закревська. — К. : Наук. думка, 1988. — 520 с.
3. Венглінський Л. Вибрані поезії українською мовою / Лев Венглінський. — К. : Університет «Україна», 2011. — 800 с.
4. Дидьцький Б. Новые поэзии малорусские в чистом языке червоно-русинов / Богдан Дидьцький // Сборник, Вена. — 58 с.
5. Іван Франко. Українська мова. Енциклопедія. Режим доступу : // <http://litopys.org.ua/ukrmova/um173.htm> (дата звернення 12.08.2016) . — Назва з екрана.
6. Лакота Г., єп. Народня мова в проповіді й катехизі в перемиській єпархії на переломі 18. на 19. ст. // Перемиські єпархіяльні відомости. — 1939. — Ч. II. — С. 15–18.
7. Лесюк М. Іван Франко про азбучні дискусії в Галичині / Микола Лесюк // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. — 2007. — Т. 23–24. — С. 278–298.
8. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; Редакційна колегія : Є. П. Кирилук (голова) та ін.; Академія наук Української РСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. — К.: Наукова думка, 1976–1986. Том 47: Історичні праці (1898–1913) / Редактори тому А. В. Санцевич, В. Г. Сарбей; Упорядкування та коментарі Л. Г. Москвич, Ю. А. Пінчука. — К. : Наукова думка, 1986. — 766 с.
9. Łoziński J. O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego / J. Łoziński // *Rozmaitości*. — 1834. — S. 1–30.
10. Lewicki J. Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego / J. Lewicki // *Rozmaitości*. — *Przemyśl*. — 1834. — Nr. 29. — S. 1–4.
11. Węgliński L. Łuczy : poezyi małoruskii Lwa Eug. Węglińskoho / Lew Węgliński. — Lwihorod, Peremyszl : Nakładom autora, 1858. — 80 s.
12. Węgliński L. Oman : poezyi małoruskii Lwa Eug. Węglińskoho / Lew Węgliński. — Lwihorod, Peremyszl : Nakładom autora, 1858. — 88 s.